

ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

2016/3

yıl: 7 cilt: VII sayı: 15

Postmodern Perspektiften Popüler Kültür ve Dindarlığın Yeni Formları*

Talip DEMİR**

Özet

Kültürün kitleselleşerek popüler hale gelmesi, içinde yaşadığımız çağın en temel özelliklerinden biridir. Zira hemen hemen her şeyin, çeşitli iletişim kanalları aracılığıyla bir şekilde yaygınlaşıp popüler kültürün bünyesine dâhil olmaya başladığı gözlenmektedir. Bu süreç zarfında geleneksel yapılar hızlı bir şekilde aşınarak yeni formlara bürünmektedir. Böylesi bir değişimin toplumun bütün kişi ve kurumlarını doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyeceği muhakkaktır. Öyle ki son zamanlarda, geleneksel imajından hızlı bir şekilde sıyrılarak yeni formlarla “görünür” hale gelmeye başlayan din ya da dindarlık olgusunun bilim insanlarının ilgisini çektiği ve konuyla ilgili birçok araştırmanın yapıldığı görülmektedir. Nitekim toplumun en temel kurumlarından biri olan dinin, popüler kültürün genişleyen etkisinden nasibini alarak birtakım dönüşümlere maruz kaldığı ve bu olguyu betimlemek adına ‘popüler din’ ya da ‘popüler dindarlık’ kavramlarının kullanılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada popüler kültür-din ilişkisi, postmodernite perspektifinden ele alınacak ve bu etkileşim sürecinde ortaya çıkan yeni dindarlık formlarının mahiyeti tartışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Popüler kültür, postmodernite, yeni dindarlık formları, popüler din, kitle iletişim araçları.

Popular Culture and New Forms of Religiosity from Postmodern Perspective

Abstract

It is one of the most basic characteristics of the age we live in is the culture is becoming massively popular. Because, it is observed that almost everything began to become widespread through various communication channels and to be included in popular cultures. During this process, traditional constructions are rapidly eroded into new forms. It is certain that such a change will directly or indirectly affect all persons and institutions of the society. It seems that in recent times there have been many researches related to the subject in which scientists have taken interest in the phenomenon of religion or religiosity that has been rapidly emerging from traditional images and becoming “visible” with new forms. As a matter of fact, it is understood that one of the most basic institutions of the society, the religion, has been exposed to some transformations by taking the effect of the expanding influence of popular culture and the concept of ‘popular religion’ or ‘popular religiosity’ has begun to be used to describe this phenomenon. Therefore, in this study, the popular culture-religion relation will be dealt from the perspective of postmodernity and the nature of the new forms of religiosity emerging in this interaction process will be discussed.

Keywords: Popular culture, postmodernity, new forms of religiosity, popular religion, mass media.

* Bu makale, 2015 yılında Kahramanmaraş Sütçü İmam Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde tamamlanmış olan “Sosyolojik Perspektiften Postmodernite ve Din İlişkisine Yeniden Bakış” adlı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör., Çukurova Ü., İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi A. B. D.
talipdemir83@gmail.com

Giriş

20. yüzyılın son çeyreğinde kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla birlikte toplumsal yaşamda ve gündelik pratiklerde önemli değişimler yaşanmaya başlamıştır. Bu dönemde bilginin sınır tanımayan bir hızla iletilebilmesi mümkün olmuş; toplumsal yapının en temel unsurlarından biri olan kültür, bulunduğu coğrafyanın sınırlarını aşarak başka bölgelere kolayca aktarılabilir hale gelmiştir. Bu sayede kültür, mekânlar arasındaki mesafenin neredeyse ortadan kalktığı böylesi bir ortamda, içinde bulunulan dönemin temel parametrelerinin izlerini taşıyan yeni formlara bürünmüştür. Kültürel alanda yaşanan bu türden bir değişim, ister istemez toplumun diğer bütün alanlarını da etkilemiştir. Bu nedenle ekonomiden aileye, siyasetten dine kadar hemen hemen bütün toplumsal kurumlar söz konusu değişimden nasibini alarak ‘kabuk değiştirmeye’ başlamıştır. Kuşkusuz bu değişimin en bariz gözlemlendiği alanların başında din gelmektedir. Öyle ki son zamanlarda, geleneksel imajından hızlı bir şekilde sıyrılarak yeni formlarla “görünür” hale gelmeye başlayan din ya da dindarlık, son dönemlerde yapılan birçok araştırmanın merkezinde yer almaya başlamıştır.

Öte yandan gerek popüler kültür, gerekse yeni dindarlık biçimleri ekseninde yapılan tartışmaların ‘postmodernite’ kavramı çerçevesinde ortaya çıktığını görmekteyiz. Bunun nedeni, özel olarak dinde genel olarak da kültürel alanda yaşanan değişimlerin büyük çoğunluğunun postmodern bakış açısının ortaya çıkması ve yayılmasıyla- zamansal açıdan- paralellik arz etmesidir. Dolayısıyla bu çalışmamızda, popüler kültürün dinle olan ilişkisi ve neticesinde ortaya çıkan farklı dindarlık biçimleri, ‘postmodernite’ söylemi ekseninde ele alınmaya çalışılacaktır.

1. Popüler Kültür ve Din

Sosyal bilim literatüründe, “bir toplumda yaygın bir biçimde paylaşılan; iletişim, müzik ve sanat yoluyla yayılan kültürel değerler ve fikirler bütünü” olarak

tanımlanan kitle kültürünün, sanatsal açıdan düşük değere sahip olsa da, temel amacının modern yaşamın hızlı temposunda yorulan insanları eğlendirmek, onlara hoşça vakit geçirtmek suretiyle gerçek yaşamdan uzaklaşarak rahatlama imkânı sağlamak olduğu söylenebilir. Kitle kültürünün üretiminde, doğası gereği tüketim amaçlı ve topluma yukarıdan dayatılan kapitalist bir ürün olmasından ötürü, kitle iletişim araçları ve dijital medya çok önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle kitle kültürü, kitle iletişim araçlarının denetiminde gelişen ve çoğunlukla magazin ve popülarite ile sınırlı olan tekdüze bir kültür olarak da tanımlanmaktadır.¹ Ancak söz konusu kavram bu çerçevede kullanılıyor olsa da bazı sosyal bilimciler tarafından eleştirilmiştir. Örneğin Gans'a göre 'kitle' kavramı, farklılaşmayan bir kolektif viteyi, bireylerden ya da grup üyelerinden daha çok bir kalabalığı, "kitle kültürü" tabiri ise kalabalıkların "kültürsüzlüğünü" ifade etmektedir ve çoğu bilim adamı tarafından objektif olmaması, aksine değer yargısı içeren bir kavram olması nedeniyle eleştirilmiştir.² Bu nedenle kitle kültürü kavramının değer yargısı içeren çağrışımı nedeniyle sosyal bilim camiasında pek rağbet görmediği, bunun yerine "popüler kültür" kavramının daha objektif bir kavram olarak sosyal bilimlerde kabul gördüğü söylenebilir.

Özellikle son otuz yılda teknolojinin baş döndürücü bir hızda geliştiği ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasının insanları birbirine daha çok yakınlaştırdığı, böylece kültürler arası alışverişin daha kolay hale geldiği gözlenmektedir. Böylesi bir ortamda kültürün daha kolay aktarılabilmesinin önü açılmış, buna bağlı olarak niteliği de değişime uğrayarak çeşitli formlara dönüşmüştür. İfade ettiği anlam bakımından kitle kültürüyle benzer yanları olsa da, genel anlamda popüler kültürün, "bir toplumda geniş bir şekilde paylaşılan inançları, pratikleri ve bunların örgütlendiği nesnelere dile getirdiğini"³ söyleyebiliriz. Kolay yayılabilen, kolay tüketilebilen ve daha çok kişiye hitap edebilen popüler kültür; yenilikçilik ve yaratıcılık yerine daha önce denenmiş, başarısı kanıtlanmış, bazı şablonlara uyum sağlayan, potansiyel kitlelere belirli bir süreliğine çekici gelen ürünler sunmaktadır. Bu karakterinden dolayı popüler kültür ve ürünlerinin; insanları âni yaşamaya, daha gelip geçici olaylara ilgi duymaya ve sınır tanımayan bir tüketime sevk ettiği⁴ ifade edilmiştir.

Öte yandan kültürle ilgili sosyal bilim çalışmalarında analitik bir kolaylık sağlamak amacıyla zaman zaman 'ideal tipler' geliştirildiği de gözlenmektedir. Bunlardan biri de "yüksek kültür-popüler kültür" ayrımını esas alan tipolojidir. Buna göre "yüksek kültür ve üst sınıf", "popüler kültür ve alt sınıf" arasında bir

1 Mehmet Ali Kirman, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: 2011, s.186. Krş. Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Ankara: 1999, s.591.

2 Akt. Mustafa Arslan, *Türk Popüler Dindarlığı*, İstanbul: 2004, s.45.

3 Erol Mutlu, "Popüler Kültürü Eleştirmek", *Doğu Batı*, 15 (2001), s.27.

4 Gülay Ercins, "Türkiye'de Popüler Kültür Görünümleri ve Gençliğe Yansımaları", *VI. Ulusal Sosyoloji Kongresi*, Aydın: 2009, s.492.

çeşit tekabüliyet kurularak ilkinin bir azınlığın kültürü olduğu ve bu nedenle elit kültürü ifade ettiği, popüler kültürün ise çoğunluğun kültürü olduğu yani halkı ifade ettiği varsayılmaktadır. Bu nedenle popüler kültürün, toplumun çoğunluğunun ya da geniş bir halk kesiminin benimseyip yaşattığı kültürü ifade ettiği⁵ belirtilmiştir. Bu iki kesimin kendine has yaşam tarzlarının olduğunu düşündüğümüzde, benimsedikleri kültürel değerlerin de farklılık göstereceği rahatlıkla söylenebilir. Bu farklılaşmanın en belirgin ve dikkat çeken yönü, kuşkusuz, din alanında gözlenmektedir.

Dini değerlerin toplumun farklı kesimlerine göre değişiklik gösterdiği ve bu nedenle farklı sosyal tabakaların kendine has dindarlıklarının söz konusu olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla, taşraya has ve yerel çapta folk inanışların zamanla kitleselleşip yaygınlaşarak popülerleştiği gözlenmektedir. Bu nedenle sosyal bilimciler arasında, kitleselleşip popülerleşen ve evrensel dinlere ait inanışlarla farklı şekillerde kaynaşıp yeni bir forma bürünen halk inanışlarını tanımlamak için “popüler din” ya da “popüler dindarlık” kavramı kullanılmaktadır. Dahası halk arasında yaygın olan bu tür uygulamalardan bahsetmek, aynı zamanda din-toplum arasındaki karşılıklı ilişki ve etkileşimin bariz bir örneğinden bahsetmek anlamına gelmektedir. Din sosyolojisinin konusu basitçe, din-toplum arasındaki karşılıklı etkileşimler ve buradan doğan dinî gruplaşmalar, başka bir deyişle dini toplumsallaşma tarzları olarak özetlenecek olursa, halk katındaki dini tezahürlerin din sosyolojisinin temel konuları arasında yer aldığı rahatlıkla söylenebilir. Bu yüzden kendi içerisinde anlamlı bir düzenliliğe sahip olan halk katındaki inanış ve uygulamaların, dinin toplumda aldığı farklı şekillerin sonucu olarak ortaya çıkan sosyo-dini bir kategori olduğu⁶ ifade edilmiştir.

Popüler dindarlık olgusunu kendi toplumumuz açısından düşündüğümüzde bu tür oluşumların, İslam’da “resmi din” yorumu yanında geniş kitlelerin örf, adet ve inanışlarını içerisine alan, “kitabi din” yorumuna nazaran nispeten sistemsiz fakat farklı nitelikteki inanışların belli bir mantık örgüsüne sahip olmaksızın bir arada bulunduğu bir dindarlık tarzını yansıttığı söylenebilir. Toplumumuzda gözlemlenen bu popüler dindarlık biçimi, sayısal anlamda küçük çaptaki kitabi dindarlık tarzına oranla daha geniş bir insan kitlesinin dini anlayışını yansıtmaktadır. Bu bağlamda geniş halk kitleleri içinde yaygın olan popüler dindarlığın, İslam’ın resmi-kitabi yorumunun getirdiği ilke ya da prensipleri reddetmeksizin ve ilkesel olarak Müslüman din bilginlerini eleştirmeksizin kitabi dinden bağımsız olarak ayrı bir alanda hayatîyet bulduğunu⁷ söyleyebiliriz. Öte yandan bu türden bir halk dindarlığının ortaya çıkmasının altında yatan temel faktörün aile içi yaşantıları

5 Arslan, *Türk Popüler Dindarlığı*, s.39.

6 Arslan, “Popüler Dini Yönelimlerin İncelenmesinde Karşılaşılan Güçlükler ve Çözüm Önerileri”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 15 (2008), s.10-13.

7 Arslan, *Türk Popüler Dindarlığı*, s.62.

da gizli olduğunu belirten Mardin⁸, kültürün ailelerden geldiğini anımsatarak bu kültürün bütün yönleriyle sonraki kuşaklara aktarılmasının mümkün olmadığını belirtmektedir. Zira bir kültürün içinde bulunan her aile, o kültürün bütün niteliklerini bünyesinde toplayamayacağından sadece ailece seçilmiş bazı özelliklerin aktarılmasını sağlayan bir süzgeç gibi çalışmaktadır. Buradan hareketle O, aileden dini değerlerin ancak belirli bir kısmının tevarüs edeceğinden kültürün özel bir formu olarak dinin, “ailelerin çocuklarına anlattıkları din” olduğunu savunmuştur. Türk toplumunda özellikle 13.yüzyıldan beri ailelerin aktardığı dini değerlerin zamanla resmi İslam anlayışından uzaklaşarak yeni bir forma büründüğünü ve bu durumun özellikle alt tabakalarda bulunan aileler için geçerli olduğunu belirtmiştir.

Resmi din söyleminden müphem olsa da zaman içinde günlük yaşamın bir parçası haline gelen popüler dindarlıkta, bazı nesne ya da olguları kutsallaştırma eğilimi ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda popüler dindarlığın, dinin öğretilerinin halk kitlelerince yeniden şekillendirilmesinin söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. Bu şekillendirmenin renklerini ise, toplumun psiko-sosyal ihtiyaçları ve dini algılama düzeyleri belirlemektedir. Bu noktada, dinin temel öğretilerini içeren kitabi dinin ötesinde kültürel şartlar ve yaşam biçimleri devreye girmektedir. Ülkemizde bu tür dindarlığın en canlı sergilendiği mekânlardan birisi türbelerdir ve türbe ziyaretleri çerçevesinde ortaya çıkan pek çok inanç ve ritüelin halkın yaşam biçiminin ve ihtiyaçlarının doğrudan yansımaları⁹ olduğu ifade edilmiştir. Üstelik bu tür uygulamalara İslami bir kılıf giydirilerek davranışın meşrulaştırımı sağlanabilmektedir. Örneğin bazı ‘dilekler’ için türbeye giden insanlar, bu davranışın eleştirisinden kaçınmak için “önce Allah’tan istiyorum, sonra buradaki zattan imdat diliyorum” veya “önce Allah’tan, sonra buradaki zattan istiyorum” demektedir. Yine Hıdırellez’deki eski dinlere ait bazı uygulamalar, adak ve dilek tarzları, büyü bozma ile ilgili pratikler İslami renk verilerek yapılmaktadır. Anlaşılan insanlar atalarından kendilerine tevarüs eden bu inanışları bir taraftan devam ettirmek istemekte, diğer taraftan da İslami ilkelerle ters düşmenin verdiği gerilimden kurtulmak için “iki inanışı bir arada tutup” uzlaştırma yoluna başvurmaktadırlar.¹⁰

Toplumsal yaşamın hemen her alanında gözlemlenebilen popüler dini inanışların insan hayatının doğum, evlilik ve ölüm gibi belli başlı dönemlerinde çok çeşitli uygulama ve merasimler şeklinde ortaya çıktığı gözlenmektedir. Örneğin mevlit okutma geleneğinin hem evlilik hem de cenaze merasimlerinde uygulanması oldukça ilginç bir örnektir. Benzer şekilde dini cemaat ve tarikatlarda görülen fikirler ve yaşam tarzları da popüler dindarlığın önemli biçimlerinin doğmasına kaynaklık edebilmektedir. Bu cemaat ve tarikatlara has olarak uygulanıp resmi

8 Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İstanbul: 2012, s.61-62.

9 Ali Köse, *Enteller Aleykümselam Der Mi?*, İstanbul: 2013, s.53.

10 Arslan, “Popüler Dini Yönelimlerin İncelenmesinde Karşılaşılan Güçlükler ve Çözüm Önerileri”, s.25.

olarak kabul edilmeyen musiki şöenleri ve zikir halkaları gibi dini uygulamalar popüler dindarlığın önemli tezahürleri arasında sayılmaktadır.¹¹ Bütün bunlara ek olarak İslam'ın birincil kaynaklarında yer almadığı halde uzunca bir süredir halk arasında kutlanan ancak özellikle 1980'lerden sonra unutulmaya yüz tutan "kandil geceleri"nin, teknolojinin sunduğu imkânlar (e-posta, sms, whatsapp vb.) sayesinde bir bakıma 'yeniden keşfedilerek' yoğun bir şekilde icra ediliyor olması¹², dinin popülerleşerek kitleselleştiğinin açık bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Öte yandan konuya farklı bir açıdan yaklaşan Kirman, modernleşme süreciyle birlikte toplumsal sistemlerin giderek daha çok rasyonelleşip seküler bir karaktere bürünmesinin; bidat, batıl inanç ve hurafeler karşısında rasyonel bir yaklaşım sergilenmesini kaçınılmaz kıldığını belirtmiştir. Ancak doğası gereği fizik âlemi aşarak metafizik âleme uzanan dinlerin inanç ve ibadet ile ilgili ilke ya da kurallarının tamamen rasyonel bir tarzda ele alınıp izah edilemeyeceğini¹³ de vurgulamıştır. Bunun en bariz örneğini türbe ve yatırlara olan ilginin oldukça yüksek düzeylerde¹⁴ olmasında görebiliriz. Bu tür mekânlara olan ilginin kökenleri Anadolu'nun fetihine kadar geri götürülebilirse de¹⁵, öteden beri toplumun 'okumuş' kesimlerinin bu durumu tepkiyle karşıladıkları anlaşılmaktadır. Ancak her ne kadar resmi dini kurumlar ve din bilginleri açıklamalarıyla insanları türbelerden ve yatırlardan medet umulmaması yönünde uyarıyor olsalar da, insanlar metafizik alanla ilgili bir şeyler türetip kendilerince belirlemelerde bulunmaya devam etmektedir. Çünkü yaratılış gereği cüzi olan insanoğlu gerçeğin belirsiz olduğu durumlarda bir yerlere tutunmak istemekte, birtakım belirsizliklerden kurtulma ve kesin bir şeye inanma arzusu taşımaktadır. Metafizik alana ait manevi inançlar tam da bu noktada devreye girmekte ve insana kesinlik duygusu veren anlam dünyaları sunmaktadır.¹⁶

İnsanların bu tür uygulamalara yönelmesinde etkili olan diğer bir faktör de, hayatta karşılarına çıkan birtakım olaylar karşısında çaresiz kalmaları ve gücünün sınırlarını aşan durumlarla baş edememesidir. Bu nedenle popüler dini inanç ve ritüellerin birçoğunda, doğrudan ya da dolaylı olarak, birtakım olumsuzluklardan, acı ve ıstıraplardan kurtulma amacının var olduğunu söyleyebiliriz. Kendilerini güçsüz olarak gören insanlar, başlarına gelen ya da gelmesinden kaygı duydukları şeyleri üzerlerinden defetmek ya da bu duyguları yenmek için muskacılık, efsunlama, üfürükçülük, kurşun döktürme, bir insana iyilik ve hayır için yapılan ak büyü ile zarar ve kötülük için yapılan kara büyü, kem gözlerden korunma gibi çok

11 Arslan, *Türk Popüler Dindarlığı*, s.65-66.

12 Kirman, *Din ve Sekülerleşme*, Adana: 2005, s.142-143.

13 Kirman, "Modernleşme Süreci ve Din", *Diyanet İşleri Başkanlığı IV. Din Şurası*, Ankara: 2009, s.115-116.

14 Örneğin 2000 yılında yapılan bir araştırmada halkın %52'sinin türbe ziyareti yaptığı belirtilmişken, 2009 yılında yapılan bir başka araştırmada halkın %41'inin yılda en az bir kere türbe ziyaretinde bulunduğu ifade edilmiştir (Akt. Ali Köse ve Ali Ayten, *Türbeler: Popüler Dindarlığın Durakları*, İstanbul: 2010, s.12). Ayrıca bkz. Ünver Günay ve dğr., *Kutsallık ve Ziyaret Fenomeni*, Ankara: 2015.

15 Günay ve dğr., *Kutsallık ve Ziyaret Fenomeni*, s.6.

16 Köse ve Ayten, *Türbeler: Popüler Dindarlığın Durakları*, s.23-24.

yaygın olarak kullanılan birçok büyüsel pratiklere yönelmenin yanında medyuma ve falcıya gitme, muska takma, büyü yaptırma, hocaya okutma gibi uygulamalara başvurabilmektedir.¹⁷ Hatta günümüzde bu tür uygulamaların yapıldığı bazı merkezlerin açıldığı, bu tür merkezlerin ‘manevi şifa merkezleri’ olarak adlandırıldığı görülmektedir. Öyle ki söz konusu bu ‘merkezlerde’, iyi eğitim almış (?) uzmanlar tarafından büyü bozumu, cin musallatından kurtulma, rukye (yani okuyup üfleme) gibi birtakım hizmetler sunulmaktadır. Böylesi bir durum, insanların hem dini duygularının hem de içinde buldukları çaresizliğin istismar edilerek olayın ticarileştiğinin ve popüler dinin *kurumsallaştığının* bir göstergesi olarak anlaşılabilir.¹⁸

Halk arasında oldukça yaygın olan bu tür uygulamalar yanında popüler öğelerin bilinçli bir şekilde üretilerek kitlelere mal edildiği diğer bir araç olan sinemanın, dini inanç ve uygulamaların yaygınlaştırılmasında sosyal açıdan önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Öyle ki, kültürel bir metin olarak sinema filmi, dini ve ahlaki değerlerin temsil edilmesi ve kültürel kodlarla topluma aktarılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca filmler, bireysel dönüş ve manevi tüketimle meydana gelen yeni bir dini bilinçlenmenin kaynakları arasında da değerlendirilebilmektedir. Bu bağlamda dini içerikli bir sinema filmi, dinin sonradan oluşturulmuş yeni bir popüler formunu temsil etmektedir. Dahası Budizm, Hristiyanlık, Yahudilik ve yeni dini hareketler gibi birçok dini geleneğin dini figür ve öğretilerinin farklı yönleriyle sinemada kullanılmasıyla çeşitli dini inanç ve argümanlar kitlelere ulaştırılmıştır. Örneğin İslam dininin doğuşunu ve yayılışını konu alan Çağrı filmi, son Dalaylama'nın yaşam öyküsünü konu alan *Kundun* filmi ile Hz. İsa'nın yaşamını konu alan *Tutku* filmi dinlerin temel öğelerini kutsal kişilikler aracılığıyla topluma aktarmaktadır. Bu tür dini filmlerden ayrı olarak içerisinde dini unsurları barındıran çok sayıda film olduğu da gözlenmektedir. Bu filmlerde, kendisine İncil'i misyon edinen kahramanlar, cinayet işlemesine rağmen Pazar günü ayinine katılan dinine bağlı insanlar, İncil'den alıntı yapan seri katiller gibi birçok farklı karakter dikkat çekmektedir. Dahası bu tür filmlerin arka planında yer alan İslam ve Müslüman imajlarının da oryantalist bir bakış açısını yansıttığı söylenebilir. Bu tür filmlerdeki Müslüman bir karakter Arap milleti ile temsil edilmekte ve terörizm, savaş, işkence ve şiddet gibi olgular İslam'la ilişkilendirilerek ele alınmaktadır.¹⁹ Anlaşılan postmodern zamanların en popüler eğlence araçlarından biri olan sinema, dini propaganda yapmanın ya da dini figürleri bünyesinde

17 Arslan, *Türk Popüler Dindarlığı*, s.120-124.

18 Bkz. <http://www.manevisifa.com> (erişim tarihi, 29.11.2016); https://www.facebook.com/pg/Manevi-%C5%9E%C4%B1fa-Merkezi-Sayit-Suat-Hatemli-461104924046978/reviews/?ref=page_internal (erişim tarihi, 29.11.2016)

19 İbrahim Yenen, “Medya ve Din”, *Din Sosyolojisi El Kitabı*, ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu, Ankara: 2012, s.430-431.

de barındırarak kitlelere “eğlence” kisvesi altında birtakım mesajlar iletmenin etkili araçlarından biri haline gelmektedir.

Dinin eğlence kültürünün içine serpiştirilmesi yalnızca sinema aracılığıyla değil, popüler kültürün en yaygın kitle iletişim aracı olan televizyon yoluyla da mümkün olabilmektedir. Özellikle dini gecelerde ya da ramazan ayında, belli televizyon kanalları ve gazetelerle anlaşma yaparak belli aralıklarla dini sohbet programlarında konuşmalar yapan “medya vaizlerinin”²⁰ ortaya çıkması, popüler dinin önemli tezahürleri arasında sayılabilir. Benzer şekilde son zamanlarda, yalnızca ‘dini kanallarda’ değil diğer pek çok televizyon kanalında başörtülü spikerlerin ya da gazetecilerin ekranlarda boy göstermesi ve neredeyse bütün kanallarda yayınlanmaya başlayan izdivaç programlarında ‘görünen’ başörtülü gelin adayları da bu çerçevede değerlendirilebilir.

2. Yeni Dindarlık Formları

Popüler kültürün tetikleyicisi olarak görülen kitle iletişim teknolojisinde yaşanan baş döndürücü gelişmelerle birlikte toplumsal yaşamın oldukça hızlı bir şekilde değiştiği gözlenmektedir. Bu değişimler, sosyal hayatın bütün dokularına nüfuz ederek toplumun hemen hemen tüm kurumlarına sirayet etmiş ve bireylerin gündelik yaşamlarında kendisini hissettirmeye başlamıştır. Bu değişimlerden, dini kurum ve pratikler de kaçınılmaz bir biçimde etkilendiği için dini inanç ve ibadetlerde ilk bakışta tuhaf(?) gibi görünen bazı değişiklikler gözlenmeye başlamıştır. Literatürde “dindarlığın yeni biçimleri” olarak da adlandırılan bu dönüşümlerin, postmodern söylemin yaygınlık kazanmasına koşut olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

Rudolf Otto’nun tanımından²¹ hareketle “kutsal olanın yahut onun özel bir formu olmak itibarıyla belli bir dinin muayyen bir zaman ve şartlarda belli bir kişi veya grup ya da toplum tarafından yaşanması” olarak tanımlanan dindarlık, din sosyolojisi araştırmalarında önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla dindarlığın bir toplumdan ötekine, bir dönemden diğerine değiştiği ve hatta aynı dini geleneğin bile zaman içerisinde tüm sürekliliğine rağmen bir şekilde sosyal değişimden etkilendiği gözlenmiştir. Bu nedenle din sosyologları, konuyu aydınlığa kavuşturmak amacıyla birçok dindarlık tipolojisi geliştirmiştir.²²

İnsanoğlunun bugüne kadar yaşadığı en derin dönüşüm süreci olan, geleneksel toplumu ve değerlerini yıkararak radikal sosyal değişimlere neden olan modernleşme süreci genellikle pozitivist, teknoloji merkezli ve rasyonalist

20 Kirman, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, s.213.

21 Otto’ya göre “din, kutsalın tecrübesidir”. Bkz. Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, çev. Turgut Kalpsüz, Ankara: 2013, s.55.

22 Günay, “Dindarlığın Sosyolojisi”, *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*, ed. Ünver Günay, Celalettin Çelik, Adana: 2006, s.14-22.

eğilimli olarak algılanan doğrusal gelişmeyle, mutlak doğrulara inançla, toplumsal düzenin rasyonel bir biçimde planlanmasıyla ve bilginin standartlaştırılmasıyla özdeşleştirilmektedir. Buna karşın postmodernite, kültürel alanın yeniden tanımlanmasında heterojenliği ve farklılığı özgürleştirici güçler olarak öne çıkarmaktadır. Parçalanmanın, belirlenemezliğin ve bütüncül söylemlere karşı derin güvensizliğin, postmodern düşüncenin temel özellikleri olduğu ifade edilmiştir.²³ Düşünsel alanda gerçekleşen bu dönüşüm bireylerin gündelik yaşamına da sirayet etmiştir. Bu etkinin en çok “görünürlük” kazandığı alanın din olduğu ve dolayısıyla dini pratiklerin, postmodernitenin yaymış olduğu düşünsel iklimden doğrudan etkilendiği söylenebilir.

Postmodern söylemle birlikte topluma yayılan söz konusu bu düşünsel atmosferin, bireylerin akıl yürütme biçimlerinde kendisini gösterdiğini belirten Alatlî²⁴, günümüz dünyasının artık Aristo’nun “ya o ya bu” mantığına göre değil de Buda’nın “hem o hem bu” mantığına göre şekillenen bir yapıda olduğunu öne sürmektedir. Buna göre hem felsefi planda hem de günlük yaşamda keskin sınırların ortadan kalktığını, birbirine zıt olan kavram ve düşünce yapılarının birlikte var olabildiklerini yani “siyah-beyaz” bir dünyadan “gri” bir dünyaya geçiş yaşadığımızı belirtmektedir. Hatta bu anlayışın zikredildiği en eski kaynaklardan birinin İslam’daki Mutezile ekolünün savunduğu “el-menziletü beyne’l menziletayn”²⁵ yani “iki konum arasında bir konum” anlayışı olduğunu ifade etmektedir.

Alatlî’nin “sadece siyah ya da beyaz yoktur, gri alanlar da vardır” şeklinde özetlenebilecek olan söylemindeki “ya siyah ya beyaz” ifadesi, modernliğe referansla eleştirilmektedir. Aslında söylem üzerinden eleştirilen noktanın, bir şeyin doğru ya da yanlış olması arasındaki kesin çizgi ve ayrımlar olduğu söylenebilir. Bu tür çizgi ve ayrımların gündelik yaşamda sıkıntı oluşturabileceği düşüncesi, postmodernitenin ‘hiper-gerçek’ kavramını ön plana çıkarmaktadır. Buna göre ‘hiper-gerçek’, doğru ile yanlış arasındaki ayrımları buharlaştırarak bu kavramların içini boşaltmaktadır. Ayrımların ortadan kalkması, her şeyin mümkün hale geldiği “olabilirlikler” dünyasını gündeme getirmekte; postmodern bir dille ifade edilecek olursa “anything goes” (ne olsa gider) durumunu ortaya çıkarmaktadır.²⁶ Dolayısıyla bu düşünsel mantığın günümüz postmodern toplumlarındaki dini yaşayışa olan etkisinin, birtakım uç noktalar arasında seçim yapmaktan ziyade

23 David Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, çev. Sungur Savran, İstanbul: 2012, s.21.

24 Alev Alatlî, *Aklın Yolu Da Bir Değildir*, Ankara: 2009.

25 ‘ Sözlükte “iki konum (mekân, derece) arasında üçüncü bir konum” anlamına gelen el-menzile beyne’l-menziletayn tabiri, Mu’tezile anlayışında imanla küfür arasında yer alan fık konumunu ifade eder. Mu’tezile’ye göre büyük günah işleyen kişi, imandan çıkmakla birlikte inanç esaslarını inkâr etmediğinden küfre girmeyip fık statüsünde bulunur. Bu kişi, işlediği büyük günahtan tövbe etmeden öldüğü takdirde küfür konumuna geçip ebediyen cehennemde kalır, ancak azabı kâfirlerinkinden hafif olur.

26 Mustafa Tekin, “Türkiye Toplumunun Dinî Hayatında Postmodern Tezahürler”, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 25 (2011), s.19.

bunların birbirine eklemlendiği bir çeşit ‘alışım dindarlığı’ görünümünde ortaya çıktığı söylenebilir.

Dindarlığın büründüğü söz konusu bu yeni formun, ülkemizde özellikle son yirmi yılda sıkça ‘görünür’ hale geldiği söylenebilir. Örneğin 2008 yılında Cemal Reşit Rey Senfoni Orkestrası’nın “Hira’dan” adlı Kutlu Doğum Senfonisini icra etmesi, bunun tipik bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Dahası 1980’lerde pop konserine katılan türbanlı kız görüntüsü hayal bile edilemezken artık bu tür konserlerde ön sırayı kapan, MP3-çalarında ünlü pop sanatçıları dinleyen türbanlı kız görüntüsü neredeyse sıradan hale gelmiştir. Öte yandan namaz kılmakla suçlanan bir milli futbolcumuzun “namazımı da kılarım, golümü de atarım” demesi, İstanbul’da yoksullara yardım eden bir dini vakıfta kadınların bir tarafta ihtiyaç sahipleri için yardım kolileri hazırlarken, kızlarının diğer odada müzik kanalında Madonna’yı dinliyor olması²⁷, günümüz toplumunda dinin ve dolayısıyla dindarlığın açıkça ‘kabuk değiştirdiğinin’ bir göstergesi olarak görülebilir.

Bu değişimin, toplumsal yaşamın neredeyse bütün alanlarında ortaya çıktığı söylenebilir. Nitekim Caprice Hotel adında Türkiye’nin batı kıyısında yer alan, muhafazakâr bir girişimcinin sahip olduğu yeni ve lüks bir otelin popülaritesi, bu değişimin en çarpıcı örneklerinden birisidir. Söz konusu bu otel, kendilerine “resmi” ve laik alana karşılık gelmeyen alternatif bir alan yaratmaya çalışan yeni dindar orta sınıfın oluşumunun habercisi olarak görülmüştür. Caprice Hotel, müşterilerine İslami kurallara uygun bir yaz tatili sunarak Müslüman kadın ve erkeklerin, dindarlıklarından taviz vermeyerek beş yıldızlı bir otelde ‘diğerleri’ gibi tatil yapabilecekleri, kelimenin tam anlamıyla postmodern bir ortam sağlamaktadır. Öyle ki burada namaz saatlerine dikkat edilmekte ve otelin “bar”ında sadece alkolsüz içecekler satılmaktadır. Erkekler ve kadınlar için ayrı plajlar ve yüzme havuzları bulunuyorken her iki cins için de ‘haşema’ adı verilen mayolar otelin “butik” inden satın alınabilmektedir.²⁸

Bu tür mekânların ortaya çıkmasının altında yatan temel faktörün, “dinin aslında hiç de korkulacak bir şey olmadığını göstermek”, “dinin çağdaş yaşamın gereklerine uyum sağlayabileceğini kanıtlamak” ya da “dindar olmayan kesimleri İslam’a ısındırmak” veyahut da “İslam’da boş zaman kavramına yüklenen anlamın geleneksel çerçevesinin değişmesi” olduğu söylenebilir. Dahası, belirli bir refah düzeyini yakalamış Müslüman kesimin, ‘dünyanın nimetlerinden’ yararlanmasına imkân sağlamak adına çıkılan bu yolda Türkiye’nin toplumsal şartlarının ve ekonomik gereksinimlerinin yepyeni bir formda bir araya geldiği gözlenmektedir. Özellikle 1990’ların sonu ve 2000’li yılların başında ‘İslami pop’ adında bir müzik türünün patlaması, gözde mankenlerin iç çamaşırı defileleriyle tesettür defileleri

27 Köse, *Enteller Aleykümselam Der Mî?*, s.13-16.

28 Mücahit Bilici, “İslam’ın Bronzlaşan Yüzü: Caprice Hotel Örnek Olayı”, *İslam’ın Yeni Kamusal Yüzleri*, ed. Nilüfer Göle, İstanbul: 2013, s.217-222.

arasında mekik dokur hale gelmesi, güzellik ve kozmetik salonlarının ‘türbanlılara özel’ bir tarzı kataloglarına eklemesi ve nihayet mayo sektörünün ‘haşema’ tarzı ile kendine yeni bir ticari kalem oluşturması²⁹ bu durumu gözler önüne sermektedir.

Öte yandan gündelik yaşamın sıradan aktivitelerine bakıldığında dini değerlerin hemen hemen her etkinliğe sirayet ettiği görülebilir. Örneğin, bireylerin birlikteliklerine meşruiyet sağlamak amacıyla düzenlenen nişan ve düğün törenlerinde eğlenme geleneği öteden beri toplumumuzda yer etmiş kültürel bir unsurdur. Ancak bir taraftan doyuya eğlenmek isteyen, diğer yandan bazı müzik aletlerinin dinen caiz görülmemesinden ötürü rahatsızlık duyan dindar çevreler bu ikilemi aşmak adına bir ‘ara form’ olarak ‘ilahili müzik gruplarını’ *icat* etmişlerdir. Bu gruplar ilahilerden oluşan repertuvarlarını ‘salavatlar’ eşliğinde halay çekerek icra etmektedirler. Dolayısıyla böylesi bir tablo, her şeyin birbirine karışarak yeni bir şekle büründüğü, herhangi bir şeyin saf halini bulmanın neredeyse imkânsız hale geldiği post-modern bir dönemin içinde olduğumuzun göstergesi olarak kat bul edilebilir.

Dinin ve dindarlığın büründüğü bu yeni formların örneklerini artırmak mümkündür. İnançlar-arası evliliklerde yaşanan hızlı artış, özellikle genç Müslüman kadınların Müslüman olmayan erkeklerle evliliklerine karşı artan bir tolerans; sanatçılar, mankenler, sporcular ve elit zümreden insanların arasında giderek artan umre ve hac etkinlikleri; önce tarihi camilerde namaz kılma-özellikle Eyüp Sultan camiinde- ardından beş yıldızlı otellerde kahvaltı yapma; günlük ibadetlerini düzenli bir şekilde yapmadığı halde dost ve akrabalarına kutsal dini gecelerde cep telefonundan kısa mesaj atma vb. davranışlar örnek olarak verilebilir. Toplumun genellikle muhafazakâr kesimlerinde ortaya çıkan bu tür tutum ve davranışların, “dini olanın” kamusal alana “seküler” bir bağlantıyla yansıdığını gösteren kalıplar olduğu söylenebilir. Ayrıca bu tür kalıpları sergileyenler kendilerini seküler olarak tanımlamalarına rağmen dini olana doğru yönelme eğilimleri kamusal alanda gözlenmektedir. Buradan hareketle, Türkiye’nin sosyo-kültürel değişim sürecinde dini değerlerle seküler değerler arasında zıtlık yerine yakınlaşma eğiliminin daha baskın olduğu³⁰ ifade edilmiştir.

Birbirine zıt olarak görülen bu iki kutbun (dinî ve seküler) postmodern dönemlerde iç içe geçmesinin, İslami kimliğe sahip bireylerin günlük yaşamında önemli bir yer edinmeye başladığı gözlenmektedir. Zira günümüzde, İslami aktörlerin büyük şehirlerin popüler mekânlarına karıştıkları, küresel iletişim ağlarını kullandıkları, özellikle televizyon programlarındaki kamusal tartışmalara katıldıkları, tüketim kalıplarını takip edip piyasa kurallarını öğrendikleri, kısacası

29 Tayfun Atay, *Din Hayattan Çıkar*, İstanbul: 2012, s.80.

30 Mehmet Ali Kirman ve Bülent Baloğlu, “New Forms of Religiosity Within Secularization Process in Modern Turkey”, *World Journal of Islamic History and Civilization*, 3 (2012), s.159.

seküler zamana adım atarak bireyleşme, profesyonellik, tüketicilik gibi değerlerle tanışmaya başladıkları³¹ ifade edilmiştir.

Postmodern dünyanın bu yeni değerleriyle hemhâl olan İslami aktörler, öteden beri sorgulanamayan ya da dile getirilemeyen bazı konuları gündeme getirmişlerdir. Örneğin 1990'lı yılların sonlarına doğru dini çoğulculuk ve dinler-arası diyalog çerçevesinde İlahiyat camiasında “Cennet müminlerin tekeli altında değildir” gibi bir tartışma ortaya atılmış; 1998 ve 1999 Ramazan aylarında büyük bir kampanyayla seslendirilen “kadınların Cuma namazına gidip gidemeyeceği veya cenaze namazı kılıp kılamayacağı” ile ilgili sorular gündeme getirilmiştir.³² Anlaşılan o ki, her şeyi sorgulamanın mübah olduğu postmodern dönemlerde dinin dokunulmaz kabul edilen buyruklarından bir kısmı tartışmaya açılarak ‘dokunulur’ hale getirilmiştir.

Dindarlık algısında yaşanan bu türden bir dönüşümün izlerini çoğu zaman kişilerin gündelik konuşmalarında da görmek mümkündür. Postmodern söylemin bireye yönelik aşırı yönelimi, dini inanç ve uygulamalar konusunda; “Ben böyle düşünüyorum”, “Zihnim kilisemdir” ve “Bizzat kendim bir mezhebim”³³ şeklinde ifade edilen kişiye özel dindarlık tiplerinin oluşmasına yol açmıştır. Böylesi bir durumun altında yatan temel faktörün, dinin emir ve buyruklarına yeterince riayet edemeyen insanların Kitap’a uyma yerine, postmodern söylemin sağlanmış olduğu görecelik zırhına sarılarak ‘kitabına uydurma’ yolunu tercih etmeleri olduğu söylenebilir. Benzer şekilde, Yapıcı’nın³⁴ da ifade ettiği gibi, dini sadece Allah ile kul arasında kutsal ve içsel bir bağ olarak kabul eden ve dinî inançlarını günlük hayatlarına yansıtılmaya gayret gösteren “laik dindar” kesiminin ortaya çıktığı gözlenmektedir. Bu haliyle onlar, dinin etkisini günlük hayatlarında pek fazla hissetmedikleri için ‘liberal dindar’ olarak da adlandırılmaktadır.

Bu tür değişim ve dönüşümler akşamdan sabaha gerçekleşen gelişmeler değil, birtakım sosyal süreçlerin etkisiyle vuku bulan olgulardır. Dolayısıyla günümüzde örneklerine sıkça rastladığımız yeni dindarlık formları da belirli sosyal süreçlerin etkisiyle yaşanan gelişmelerdir. Bu noktada biz de, Durkheim’in “her sosyal olgu ancak başka bir sosyal olguyla açıklanabilir” ilkesinden hareketle Türkiye’de yeni dindarlık formlarının ortaya çıkmasında etkili olan toplumsal faktörleri şöyle sıralayabiliriz:

1-1980’lerden sonra uygulanan liberal sosyo-ekonomik politikalar, bilhassa özelleştirme ile ilgili politikalar,

31 Nilüfer Göle, *Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınırlar*, çev. Erkal Ünal, İstanbul: 2012, s.90.

32 Yasin Aktay, *Türk Dininin Sosyolojik İmkânı*, İstanbul: 1999, s.216-217.

33 Günay, “Dinin Bireysel ve Toplumsal Boyutu”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cumhuriyetin 75. Yıldönümüne Armağan Özel Sayısı (1999), s.105.

34 Asım Yapıcı, “Gelenek ile Modernlik Arasında Sıkışan Din Anlayışları ve Dindarlık”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2 (2007), s.27.

2-Kitle iletişim araçlarının yaygınlık kazanması ve özelleşmesi (Televizyon, gazete, radyo ve dergiler),

3-Toplumu sekülerleştirici bir güç olarak eğitimin yaygınlaşması neticesinde dindar ve eğitilmiş bir kesimin ortaya çıkışı,

4-Boş zaman, tatil ve eğlence ile ilgili tutumların değişmesi.³⁵

Dindarlığın yeni formları olarak karşımıza çıkan oluşumlar, sadece ülkemizde değil başta ABD olmak üzere tüm dünyada vuku bulan sosyolojik hadiselerdir. Özellikle 1970'lerden sonra hızla yayılan yeni dini hareketlerin ve paranormal olgulara karşı artan ilginin, modernitenin kutsalı ve doğaüstünü dışlayan ve dolayısıyla insanın manevi yönünü yok sayan tutumuna karşı bir tepki olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Dahası, postmodern söylemlerin ortaya çıkmasıyla yeni dini hareketlerin ve paranormal eğilimlerin yaygınlık kazanması arasında bir koşutluk ilişkisinin var olduğunu söyleyebiliriz. Bu koşutluk yalnızca tarihsel kesitte bir eşzamanlılıktan değil, aynı zamanda moderniteye karşı ortak bir tepkiselliğin var olmasından ileri gelmektedir. Bu tepkinin, modernleşmeyle birlikte bireylerin ekonomik açıdan belirli bir refah seviyesini yakalamış olmalarına rağmen manevi açıdan derin bir yoksunluk içine girmelerinden ötürü ortaya çıktığı söylenebilir. Bu nedenle yeni dini hareketler, Kirman'ın³⁶ da belirttiği gibi, günümüz toplumunda manevi kurtuluşa ermenin çeşitli yollarını gösteren yeni ve farklı öğretilere sahip oldukları iddiasıyla ortaya çıkmışlardır. Yeni dini hareketlerin en önemli özelliğinin "mistik tecrübe"yi ön plana çıkarmaları olduğunu ifade eden Kirman, burada sözü edilen mistik tecrübenin Hristiyan mistisizmi ya da İslam'daki tasavvuf anlayışıyla paralellik göstermediğini vurgulamaktadır. O'na göre bu akımlar daha ziyade, Tanrı'yla veya kutsal varlıkla doğrudan ilişki, yani kutsalın doğrudan tecrübesi için imkân sunan oluşumlardır.

Bu tür oluşumların postmodernite söylemiyle ilişkilendiriliyor olmasında en önemli faktör, postmodernitenin modernliği eleştirirken sıkça kullandığı, modern yaşamın insanı maddenin esiri yaptığı ve bu durumun insanın manevi gereksinimlerini karşılamak üzere mistik oluşumları artırdığı savıdır. Bu nedenle, akılcı paradigmayı ve kuralcılığı açık bir şekilde eleştiren postmodern epistemolojinin, özellikle küresel ilişkiler ağı ile birlikte paranormal ve parapsişik eğilimleri tımandırdığı söylenebilir. Modern bilimin referans çerçevesi tarafından açık bir şekilde şüphe ile karşılanmasına karşın, postmodern söylemin geniş yelpazesinde kendine yer bulabilen paranormal olgular günümüzde basın yayın organlarında, kitle iletişim araçlarında ve gündelik yaşamda gittikçe artan bir ilgiye sahip olduğu görülmektedir. Zira bugün hemen her gazete ve dergide bir burç, fal ve astroloji sayfası ile karşılaşabilmekteyiz. Parapsişik ve kehanetsel konular dergi kapakların-

35 Kirman ve Baloğlu, "New Forms of Religiosity Within Secularization Process in Modern Turkey", s.160.

36 Kirman, *Yeni Dini Hareketler Sosyolojisi*, Ankara: 2010, s.65.

da ve gazetelerin üst sütunlarında, haber ve tartışma programlarının başat konuları arasında yerlerini almaktadır.³⁷

Bu tür oluşumlara olan ilginin artmasında rol oynayan faktörler modernleşme sürecinin dinamikleri içinde aranmalıdır. Modernleşme sürecinde yaşanan hızlı değişim, aşırı rasyonelleşme, bireyselleşme ve güvensizlik durumları toplumsal yapıdaki inanç boşluğu ile birlikte bir anlam krizi ve toplumsal anomiyeye kapı aralamış; bu da birtakım mistik, büyüsel nitelikli, yeni ve sözde (pseudo) dini hareketlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yanı sıra, hemen her şeyi iletişim araçlarıyla tüketime dönüştüren enformasyon kültürü de bu tarz inanışların insanların ilgi alanına girmesinde oldukça etkili olurken, postmodernist söylemin gizemli eski geleneklere yeniden ilgi duyması da önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁸ Anlaşılan bu tür dinî oluşumlar, toplumsal hayatın işleyişine hâkim olmaya başlayan aşırı maddeci eğilimlere karşı duyulan rahatsızlığın sonucunda ortaya çıkan anlam krizlerinden beslenmektedir.

Öte yandan bu tür hareketlerin, mevcut anlam krizinden yola çıkmasının onlara bir meşruiyet zemini sağladığı söylenebilir. Bu gruplar bu tür krizlerden ve modernliğin getirdiği sorunlardan yararlanarak kendilerine bir “meşruiyet alanı” açmaktadır. Her ne kadar ruhçu ve dini nitelikte olsalar da, bazı modern söylemlerden (astroloji, astrofizik, parapsikoloji, alternatif tıp, alternatif bilim vb.) referans aldıklarından seküler bir yapıya sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bu sayede bir taraftan olabildiğince mistik, akıldışı ve paranormal unsurları bünyesinde barındırırken diğer taraftan bu irrasyonel ilkeleri postmodern bir söylemle sunarak son derece rafine ve özgün bir felsefi dil kullanabilmektedirler. Dolayısıyla bu tür gruplar, seküler ve kutsal formların iç içe geçtiği ‘postmodern dini formlar’ olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dini tarzların, eski geleneksel ya da folk inanışlar, mistik ve ezoterik inanışlar ile astroloji, fal, uzay kültü gibi popüler yönelimleri bünyelerinde içselleştirdikleri gözlenmektedir. Bu anlamda “hem seküler hem de kutsal formlar” olarak adlandırılabilir olan bu oluşumlar, çevrecilikten tıbbı, felsefeden fiziğe, ekonomiden dine, silahlanmadan nükleer atıklara, müziğe, sanat ve edebiyata kadar çok geniş bir alanda modernliğe karşı eleştirel argümanlar geliştirip bazı itirazlar öne sürerek toplumsal meşruiyetlerini pekiştirmeye çalışmaktadır.³⁹

“Postmodern dini hareketler” olarak da adlandırabileceğimiz bu yeni dini akımlar, savundukları inançları ve benimsedikleri yaşam tarzını topluma mal edebilmek adına içinde bulunduğumuz çağın sunduğu imkânlardan olabildiğince

37 Arslan, *Paranormalizm ve Din*, İstanbul: 2011, s.15.

38 Arslan, “Değişim Sürecinde Yeni Dindarlık Formları: Yeni Çağ İnanışları Örneği”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 11 (2006), s.9.

39 Arslan, “Değişim Sürecinde Yeni Dindarlık Formları: Yeni Çağ İnanışları Örneği”, s.15; a.mlf., “Popüler Dini Yönelimlerin İncelenmesinde Karşılaşılan Güçlükler ve Çözüm Önerileri”, s.26.

istifade etmektedirler. Bu bağlamda çağımızın en etkili kitle iletişim aracı olarak görülen bilgisayar ve internetin oldukça etkin bir şekilde kullanıldığı gözlenmektedir. Neredeyse her dini grup ya da hareket kendine ait bir web sitesi oluşturmakta, bu site aracılığıyla fikirlerini kitlelere iletebilmekte ve üye sayısını artırbilmektedir. Bu sayede manevi âleme hitap eden dinin, 'sanal âleme' girmesi söz konusu olurken dini öğelerin yeni bir platformda yeni bir şekilde girmesi mümkün olabilmektedir. Postmodern dönemlerde dinin elektronik bir hüviyet kazanması, Kirman'ın da belirttiği⁴⁰ gibi, aslında dinin hiçbir zaman bireyin ve toplumun yaşantısından silinemeyeceğini, bilakis ortaya çıkan yeni durumlarda da bir şekilde kendine yer edineceğini gösteren çok önemli bir gösterge olarak değerlendirilebilir. Üstelik dinlerin sanal 'âlemde' boy göstermesi sadece yeni dini oluşumlar için değil kurumsal dinlerin bünyesinde bulunan mezhepler için de geçerlidir. Örneğin Hristiyan Batı dünyasında, özellikle Evanjelistlerin öncülüğünde ortaya çıkan ve bu yüzden "televangelizm" olarak adlandırılan oluşumun bir anlamda misyonerliğin postmodern şekli olarak da nitelenmesi mümkündür. Sanal ortam aracılığıyla yapılan bu tür propagandalar sayesinde oluşuma yeni üyeler kazandırılmakta ve önemli oranda bağlı toplanabilmektedir.

Öte yandan internet ortamında sunulan sanal ritüeller, gerçek hayatta birtakım dini tecrübeleri yaşama imkânı bulamayan bireylerin bu ihtiyaçlarını, kısmen de olsa sanal ortamda karşılayabilmelerine olanak vermektedir. Kudüseye gidip Ağlama Duvarı önünde dua etme imkânı bulamayan Yahudilerin, dua isteklerini bazı web siteleri aracılığıyla Ağlama Duvarı'na gönderebilmeleri; Papa'nın Twitter üzerinden günah çıkartılabileceğini söylemesi; gerçek hayatta Kâbe'yi tavaf etme imkânına sahip olamayan bir Müslüman'ın, sanal hac uygulamalarıyla bu tecrübeyi elde etmesi bunların somut örneği olarak gösterilebilir.⁴¹ Dahası bazı dini grupların müntesipleri, inandıkları 'davanın' liderleri tarafından düşman olarak tanımlanan kimi ülkelerin ya da kurumların internet sitelerine çeşitli saldırılarda bulunabilmektedir. Kendilerine 'Siber hilafet' adını veren bu gruplar, düşmanlarının internet ortamında bulunan veri tabanlarına girerek Siber Cihat'ın devam edeceğini ifade etmektedirler. Anlaşılan postmodern dönemlerde din, kendisini çağın gereklerine en iyi şekilde adapte edip kutsal alanın sınırlarından taşarak seküler alana sızmıştır.

Sonuç

Özellikle bilgisayar ve internetin gelişip yaygınlaşması gündelik yaşamımızı, sonunu önceden kestirmenin mümkün olmadığı bir mecraya doğru sürüklemektedir. Bu süreçte, popüler kültürün yaygınlaşması ve buna paralel olarak dindarlığın değişen formları, içinde bulunduğumuz dönemin nevi şah-

40 Kirman, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, s.101-102.

41 Mehmet Haberli, *Sanal Din*, İstanbul: 2014, s.8.

sına münhasır oluşumları olarak göze çarpmaktadır. Dünya genelinde yaşanan bilimsel, teknolojik ve kültürel gelişmelerin yayılmacı karakteri nedeniyle bu tür oluşumlar, toplumsal yaşamın diğer alanlarını da hızlı bir şekilde etkilemektedir. Sosyal olaylar diğer faktörlerden bağımsız ya da “havada öylece asılı duran” nesnelere olmadıklarından, böylesi hızlı bir değişim sürecinde dinin ya da dindarlığın bu değişimlerden etkilenmeden kalabilmesi söz konusu değildir. Dolayısıyla dindarlığın yeni görünümünün, yaşanan sosyal dönüşümlere karşı dinin gösterdiği bir çeşit *uyum çabası* olduğu ileri sürülebilir. Öteden beri bireyin ve toplumun yaşamında öyle veya böyle yer edinen din olgusu, anlaşılana o ki bu tür çabalar sayesinde değişen dünyayla birlikte var olmaya devam edebilmektedir.

Öte yandan yukarıda sözü edilen ‘postmodernite’ adında bir söylemin zuhur etmiş olması, felsefi ve epistemolojik karakteri halen tartışmalara konu edilse de, toplumsal yaşamın değişmeye başladığının bir işareti olarak görülebilir. Modern zamanların tamamen sona erip yepyeni bir dönemin başladığını henüz korkusuzca dile getiremesek de, artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmadığını da kabul etmemiz gerekmektedir. Böylesi bir sürüklenme sürecinde din, bu akıntıya karşı direnmeye çalışmakta ve de geleneksel yapısından farklı olarak “yeni formlar” görünümünde varlığını devam ettir(ebil)mektedir. Bir başka deyişle din, oyunun kuralları ve şekli her ne kadar değişmiş olsa da “Oyunda ben de varım” diyerek insanlığın yaşamında etkili olmaya devam etmektedir.

Kaynakça

- Aktay, Yasin, *Türk Dininin Sosyolojik İmkânı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- Alatlı, Alev, *Akılın Yolu Da Bir Değildir*, Ankara: Destek Yayınları, 2009.
- Arslan, Mustafa, *Türk Popüler Dindarlığı*, İstanbul: Dem Yayınları, 2004.
- _____, *Paranormalizm ve Din*, İstanbul: Bilsam Yayınları, 2011.
- _____, “Değişim Sürecinde Yeni Dindarlık Formları: Yeni Çağ İnanışları Örneği”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 11 (2006), s.9-25.
- _____, “Popüler Dini Yönelimlerin İncelenmesinde Karşılaşılan Güçlükler ve Çözüm Önerileri”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 15 (2008), s.9-35.
- Atay, Tayfun, *Din Hayattan Çıkar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Bilici, Mücahit, “İslam’ın Bronzlaşan Yüzü: Caprice Hotel Örnek Olayı”, *İslam’ın Yeni Kamusal Yüzleri*, ed. Nilüfer Göle, İstanbul: Metis Yayınları, 2013, s.216-236.
- Ercins, Gülay, “Türkiye’de Popüler Kültür Görünümleri ve Gençliğe Yansımaları”, *VI. Ulusal Sosyoloji Kongresi*, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, 2009, s.490-511.
- Freyer, Hans, *Din Sosyolojisi*, çev. Turgut Kalpsüz, Ankara: Doğubatı Yayınları, 2013.
- Göle, Nilüfer, *Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınırlar*, çev. Erkal Ünal, İstanbul: Metis Yayınları, 2012.
- Günay, Ünver, “Dinin Bireysel ve Toplumsal Boyutu”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cumhuriyetin 75. Yıldönümüne Armağan Özel Sayı (1999), s.91-117.

- _____, “Dindarlığın Sosyolojisi”, *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*, ed. Ünver Günay, Celalettin Çelik, Adana: Karahan Kitabevi, 2006, s.1-60.
- Günay, Ünver, Harun Güngör ve Abdulvahap Taştan, *Kutsallık ve Ziyaret Fenomeni*, Ankara: Otorite Yayınları, 2015.
- Haberli, Mehmet, *Sanal Din*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2014.
- Harvey, David, *Postmodernliğin Durumu*, çev. Sungur Savran, İstanbul: Metis Yayınları, 2012.
- Kirman, Mehmet Ali, *Din ve Sekülerleşme*, Adana: Karahan Kitabevi, 2005.
- _____, *Yeni Dini Hareketler Sosyolojisi*, Ankara: Birleşik Yayınevi, 2010.
- _____, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011.
- _____, “Modernleşme Süreci ve Din”, *Diyanet İşleri Başkanlığı IV. Din Şurası*, Ankara: 2009, s.112-122.
- Kirman, Mehmet Ali ve Bülent Baloğlu, “New Forms of Religiosity Within Secularization Process in Modern Turkey”, *World Journal of Islamic History and Civilization*, 3, (2012), s.158-165.
- Köse, Ali, *Enteller Aleykümselam Der Mi?*, İstanbul: İz yayıncılık, 2013.
- Köse, Ali ve Ali Ayten, *Türbeler: Popüler Dindarlığın Durakları*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Mardin, Şerif, *Din ve İdeoloji*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.
- Mutlu, Erol, “Popüler Kültürü Eleştirmek”, *Doğu Batı*, 15 (2001), s.11-45.
- Tekin, Mustafa, “Türkiye Toplumunun Dinî Hayatında Postmodern Tezahürler”, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 25 (2011), s.5-28.
- Yapıcı, Asım, “Gelenek ile Modernlik Arasında Sıkışan Din Anlayışları ve Dindarlık”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2 (2007), s.24-29.
- Yenen, İbrahim, “Medya ve Din”, *Din Sosyolojisi El Kitabı*, ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu, Ankara: Grafiker Yayınları, 2012, s.423-434.